

A SZÁMŰZÖTT RÁKÓCZI.

Számkivetése kezdetén az athéni Aristides arra kérte az isteneket, hogy hazájának többé ne legyen rá szüksége; a római Camillus pedig arra, hogy a hálátlanok szoruljanak megint reá. De Aristides, a kit a cserépszavazat csak egyidőre foszthatott meg hazájától, épp úgy újabb cselekvésre gondolt, mint mindazok, a kiket népek akarata vagy a hatalom érdeke egész életükre tett hontalanná. Alkibiades Spartában, Hannibal Bithyniában, Marius Karthagó romjain nem a lemondás, sem a megnyugvás fojtó érzetével, hanem a hazatérés vágyával teltek el. Mi mostani öregek, kik olyan időben születünk, mikor a magyar nem találta hontját a hazában, jól megtanultuk bujdosásuk okait és történetét. S a magunk korának bujdosójára gondoltunk, a kinek lelkét az érzelmeknek leirhatatlan vihara dúlta, mikor hazájának szerencsétlensége hontalanná tette. Látni véltük, mikor leborult hazája földjén, mielőtt határán átlépne és zokogva nyomta reá a fiui szeretet búcsúcsókját. Egy csipetnyi port vett belőle magához, egyet lépett és — az lett a sorsa, mint a hajó roncsának, melyet a szélvész a sivatag homokjára dob ki.

A sarkadi várkertben, Rákóczi kuruczainak ősi fészkeben, lovagoltunk fűzfasípot fujva mi gyerekek s Kossuthot vártuk Garibaldival, mint a hogy a régi kuruczok gyerekei várhatták Rákóczit, mikor jön be Péter czárral. A Gyepes árkában, melynek vize valaha tóvá szélesedett a vár körül, gyakran találtunk kardokat, puskákat, a miket oda az oroszok hadi fogságába esett honvédek hajigáltak be; és nem egyszer találtunk ágyugolyókat, ágyutöredékeket a kuruczok korából. Egy négykilós ágyudarab, rajta a Pro libertate

egyik betűjével, itt van most is az íróasztalomon, levélnyomtatónak. És lenyomtatja azt a sok ezer adatot, a mit azóta a kuruczháborúról és száműzötteiről szedegettem össze. Arra emlékeztet, hogy a sarkadi hajduk csak akkor adták meg magukat, mikor már fejedelmük is bujdosásra készült. A mi ágyut nem vihettek magukkal, azt szétrobbantották; a többivel utána mentek úrukna, a kit szülőföldjüknél is jobban szerettek. Hiszen a haza végső veszedelmében Salánkon a magyar és erdélyi tanácsurak is éppen akkortájt fogadták meg, hogy törhetetlen hűséggel és ragaszkodással követik őt idegen földekre, tengerekre; de nem mentik föl a szövetségre és a fejedelemségre tett esküje alól, — inkább vele együtt bujdosások, nyomorúságok közt keresik a nemzet boldogulását, melyben hisznek.

Bujdosásból, nyomorúságból sok magyar tért vissza, mivel hitt nemzete boldogulásában. A Histoire des revolutions de Hongrie, mely Rákóczi fölkelésének történelmi előzményeit nyújtja, nem hiába figyelmeztet Endre, Béla, Géza, László hercegekre, a kik bujdosókból végre is királyokká lettek. A XI. századnál későbbi időknek is megvannak a maguk vigasztaló tanulságai. De micsoda lelkiemelőnek, micsoda lelkesedésnek kellett lobognia Rákócziban, hogy inkább ezeknek a példának higgyen, mint azoknak, a melyek őt saját családjá történetében is elriaszthatták!

Egyik nagyapját, II. Györgyöt, letették a trónról s a hazából kizárták. Másik nagyapját, Zrínyi Pétert, kivégezték. Édesapja csak nagy pénzváltással és belebezéssel mentette meg a fejét; mostohaapját, Thököly Imrét, száműzték, édesanyját pedig vele és nénjével együtt Ausztriában őriztették. De a gyermek Rákóczinak Istenben és önmagában való bizalma éppen azzal kezdődött, hogy mégis visszanyerte hazáját. Ezt ugyan még kétszer elvesztette, azonban többé sohasem olthatta ki szívéből gyermekkora teljesült reményeinek emlékét s azt a hitet, a mit érmein is vallott, hogy tandem oppressus resurget. Mi is ebben a reményben nőttünk fel; azért beszélünk a száműzöttekről más érzésekkel, mint azok, a kik az alkotmány helyreállítása után születtek.

Rákóczi nem egyszer, hanem voltaképen *hatszor volt száműzve*, minek következtében háromszor bujdosnia kellett. S ha van, a ki az elvekhez való ragaszkodásban macakasságot, a multhoz való tapadást lát a száműzött Rákóczinál, talán mégsem felejtethi el, hogy olyan férfiuról ítélt, a ki nem mostan ösmerte meg, hanem gyermek-, és ifjú-korában is ösmerte már a hontalanság gyötrődéseit s azt az áldozatot, melyet nagy czélok követelnek a közélet emberétől. S ne feledje, hogy mielőtt bírálgatná a bujdosót, s hogy ez az egyedüllét, a társadalmi és politikai elszigeteltség, az anyagi bizonytalanság következtében milyen hibákat követett el, miben tévedett, mikor politikai törekvéseit korának diplomatiái mozgalmái közé akarta beállítani, — mindenekelőtt a bujdosónak lelkébe kell mélyen belepillantania. Arról pedig, hogy mi van ebben a lélekben, nem az ellenséges érzületű követségekhez beérkezett jelentések adnak felvilágosítást, hanem azok az őszinte vallomások, melyeket — inkább Istenre, mint az utókorra gondolva — maga Rákóczi tett arról, hogyan fogadta hatszoros száműzetését, mely a szenvedéseknek minden nemével megösmertette s hitét, nagyon erős hitét mégsem törte meg.

Rákóczi *először* tizenkét esztendő s korában lett hontalanná, mikor (1688 januárius 15—17.) édesanyja, ez az igazi hős, Munkács várát végre is átadta a császári hadaknak. A föltételek szerint a fejedelemasszony és árvái szabadon és rangjukhoz méltóan élhetnek Bécsben, honnan azonban a király engedelmé nélkül nem távozhatnak. De Bécsben a kis fiút, éppen születésnapján, már elszakították édesanyjától s nénjétől, hogy egy vidéki nevelőintézetbe vigyék. «Mi jögon teszük ezt? — tört ki a gyermek. — Hiszen nem lázadtam fel a király ellen! Ártatlan létemre miért alkalmaznak ellenem erőszakot?» S a hogy harmincz esztendő mulva írta, «mi eshetett keservesebben a gyermekfejedelemnek, mint számkivetésbe mennie hazájából, elszakadni szüleitől, ismeretlen tartományba hurzoltatva, születéséhez és rangjához nem illő bánásmódban részesülnie és teljesen idegen erkölcsű és szokású, ösmertelen nyelven beszélő emberek közt magára maradnia?!» Mikor pedig magyar

tanitóját is elvették mellőle, tanárait arra kérte, hogy ne kinozzák: inkább öljek meg, pusztítsák el, mint hogy elhagyatva nyomorultan éljen. Nem az elkényeztetett gyermek makranczossága ez, hanem a hivatására nevelt fejedelmi fiú felháborodása a vele történt joggatlanság ellen. Ezt sohasem felejtette el; Rodostóban, halálos ágyán sem. De nem felejtette hazáját sem. A mikor a csehországi iskolában először pillantotta meg a falon függő térképet, odarohant, lázasan kereste föl Munkács nevét s könnyekben tört ki. «Nem lehet oly gyorsan felejteni...», válaszolt tanárainak, kik felindulása okát kérdezték. «Ez a kis hős igazán méltó a részvétre és szeretetre», tette hozzá a jelenetet leíró tanár.

Följegyezték azt is, hogy mikor minduntalan csak méltóságos vagy gróf úrnak szólították, megkérdezte, miért teszik ezt? «Hiszen én fejedelem vagyok: engemet grófok szolgáltak!» S tanára megjegyezte, hogy valóban minden a fejedelemre emlékeztet benne, de kevélység nélkül. Rakóczi ezt a bünt sohasem ösmerte. «A kevélység — mint már híres ember korában írta — nem abból áll, hogy az ember azt kívánja és követelje, a mi megilleti, hanem mikor azon felül akarja magát becsültetni». Már ebben a korban megmutatta s ezt rodostói utolsó száműzetésében a szertartásokhoz való ragaszkodása sem czáfolja meg, hogy nem a hiúság, hanem az önérzet vezette. Névtelen jezsuita tanárának jellemzése szerint egész valóságában nincs középszerűség: beszéde, magatartása, járása mind méltóságos. Jellemének nyíltsága, okos beszéde, tanultsága s elhagyatottságában is megnyilatkozó jókedve mindenkit meglepett.

Inkább zsenge éveinek, mint hajlamainak lehetett tulajdonítani, hogy mikor Bécsbe visszakerült, barátainak léha életmódjától nem húzódozott eléggé; azonban rögtön kiszakította magát ebből a környezetből, a mint Lipót királyt 1694-ben nagykorúnak nyilvánította s ezzel teljes szabadságát is visszaadta, mert — úgymond — a fejedelemfi elméjének elegendő érettsége és mély belátása a teljeskorúságnak eléggé, sőt nagyon is megfelel.

Másodszor Rákóczit az a rendelet tette bujdosóvá, a

mely 1701 november 24-én vérdíjat tűzött ki a fejére. A királyhoz írt nyilatkozatában megmondta, mi vitte őt «a boldogtalan számkivetett ember állapotára». Rettentették hazánk törvényeinek hátravettetései, sanyarú rabsága, hitének megvetése, az ellene tanuskodóknak ígért jutalmak, az ellenségei hamishitűségének hallatlan gyalázzal engedett szabadság, a törvényekkel ellenkező szoros őriztetése, jószágainak ítéllethozatal előtt való elkobzása. A magyar Habeas Corpus megsértése ellen még nagyobb erővel tiltakozott híres manifestumában, a Recrudescuntban; mivel «számkivetésben van ott az igazság, valahol az elmének eleve bevett dühössége uralkodik». Személyes szabadsága megsértését méltán sorozhatta mindama sérelmek közé, a melyek magának a hazának szabadságát érték. A mindezek miatt kezdett szabadságharcz végén a királyhoz 1711 februárius 11-én írt levele szerint Lengyelországban közel két esztendeig (1701–1703) való számkivetésének és üldöztetésének nyomorúságát szenvedvén, midőn törvénytelen elítéltetését hallotta, szabadulását csak a nemzettől remélhette, mert saját személyében ennek szabadságait is sértve látta. A nemzet is így érezett; s mivel a közromlás egyességet szokott okozni, fegyvert fogott az ország törvényei és szabadságai mellett. A nemzet ügyét a maga ügye fölé helyezte. Azért mondhatta 1711 november 24-én, tíz esztendővel második száműzetésbe menetele után, hogy már ekkor visszaútasította azokat az ajánlatokat, miket a bécsi udvar neki Ágost király útján tett, mint visszaútasította azokat később is, mikor már a magyar nemzet élén állt; mert sohasem akart másképen élni hazájában, csak úgy, ha szabadságait helyreállítva s hazáját és saját személyét eléggé biztosítva látja.

Az első két száműzetés okaiban megvan az expositio a későbbiekhez is. Nem lázadó, mert csak hazája törvényes szabadságait kereste. Saját személyes szabadságának sérelme a nemzetnek is sérelme. Fejedelmi rangja iránt tiszteletet követel.

Ezzel szemben a ministertanács Bécsben 1704 október elején azt latolgatta, alkudozhatik-e a császár olyan ember-

rel, a ki felségsértés és infamia miatt van elmarasztalva, — a mire nézve különben még Charles Whitworth is megjegyezte, hogy a magyarok szerint ez az elmarasztalás törvénytelen bíróságon (illegali foro) történt. A vége mégis csak az lett, hogy a kormány csakugyan alkudozásokba bocsátkozott Rákóczival s így az expositio tekintetében neki adott igazságot.

A fejedelem különben dicsősége napjaiban sem áltatta magát az iránt, hogy esetleg harmadszor is bujdosásra kell adnia fejét. «Az Ur Isten ne adja — írta hozzá Pekry Lőrincz 1705 januárius 14-én — de ha bujdosásra jutna is a nagyságod ügye s a nagyságod szerencséje meghyanlanék is, kész vagyok a nagyságod szolgálatára hazámat és mindenemet elhagyni s meghalni nagyságod mellett. S nagyságod is emlékezzék a Pakson tett hitéről, hogy ezt az országot nem hagyja.» Ezzel nyílt meg a Mikesek iskolája, mely a haza és a fejedelem szeretetét nem tudta egymástól különválasztani s a haza megmaradásának lehetőségét látta abban, hogy egyetlen jogáról sem mondván le, a jogkereső fejedelmet a szerencsétlenség napjaiban a külföldre is kövesse. Azonban a nemzeti szövetség és a fejedelem mostan még arra számított, hogy a külföld elősmeri küzdelmük jogosultságát, ha törvénybe iktatják az ausztriai háztól való elszakadást és az ország függetlenségét. Ki is mondták ezt 1707 június 13-án Ónodon és — miként ugyanazon év tavaszán az erdélyiek — azonnal letették az esküt a fejedelem iránt való hűségre, kit — a királyválasztásig — a közhatalom élére állítottak; viszont a fejedelem is esküt tett.

Esküt Rákóczi először mint sárosi főispán tett 1694 június 3-án a törvények megtartására, 1700-ban pedig arra, hogy megmenti a hazai törvényeket és megszabadítja a nyomorultakat az elviselhetetlen igától. Saját vallomása szerint mindennek, a mit utóbb tett, alapja esküszertinti kötelessége volt. Ha a császár elfeledte esküjét, ő emlékezik arra, mit a hazai törvényekre letett s inkább haljon meg igazságtalanul elítélve, mint esküszegés alapján mentsek föl. Most Erdélyben is, Magyarországon is ezzel az elhatározással esküdött fel a szabadság ügyére; s ezen eskü alól a

szerecsétlenség napjaiban sem fogadott el, de másnak sem adott felmentést. «Istenünknek adta kiki esküvéssel a lelkét, nem nekünk» írta 1711 április 18-án. Hiszen már a fölkelés második évében (1704 november 19-én) a római pápához írt levelében is hangoztatta, hogy az eskü az emberi társadalom legerősebb bilincse, s a béke, nyugalom, szabadság tekintetében semmit sem lehet remélni oly fejedelemtől, ki azt, mint a vélt igazságtalanság béklyóját akarja széttörni.

A trónjától megfosztott király ugyan 1708 februárius 29-ére országgyűlést hirdetett, melyre Rákóczit is meghívatta, de a kuruczok távolmaradtak. Bercsényi szerint ezen országgyűlés ellen elég tiltakozás volt az interregnum egy-maga. «A nagy hírrel és méltósággal tündöklő gyülekezeteske» — a hogy a fejedelem mindjárt kezdetben nevezte — csak majdnem másfélészteendő mulva, 1709 július 23-án hirdette ki József királynak július 14-én kelt rendeletét, melyben a magyar fölkelés vezetőit és párhíveit a haza ellenségeinek nyilvánítja, ha négy hét alatt vissza nem térnek a régi engedelmességre.

Erre a *harmadik* proscriptióra régen készültek. Cserei Mihály uram már 1708-ról följegyezte, hogy a császár megbosszankodván, a pozsonyi országgyűlést elbontá és Rákóczit s Bercsényit in perpetuum proscibálta a magyar birodalomból. «Félek, — tette hozzá a labancz — hogy utóljára Rákóczi, Bercsényi kevesedmagával fog a szabadság mellett maradni. Addig vagdalkozik falu fejében, hogy a maga nyaka szakad el érette.» De maga Rákóczi ettől sem félt. Megmondta még 1709 januárius 20-án, hogy idegen földre is nagyobb csöndességgel s örömelebb bujdosik, mintsem gyalázatba keverné a maga jó hírét-nevét, emlékezetét azzal, hogy nyakára veszi ellensége kegyetlen jármát. A pozsonyi gyűlés most nem foglalta törvénycikkelybe a proscriptiót, csak mint királyi rendeletet hirdette ki ünnepies módon, a mivel különben maga is hozzájárult. Rákóczi — mint 1709 november 30-án írta — már azelőtt is értesült az ausztriai háznál szokásos istentelen proscriptióról. «É jöllehet — folytatta — nemzetünk megesküdt ellensége

egynéhány izben magunk és nemzetünk ellen, kik édes hazánk törvényeinek s hajdani dicsőséges szabadságának megrontását egyenes szívvél érezvén, nemzetséges ügyünk folytatásában mindeddig tiszta indulattal viseltettek, nem áttalott koholni és hintegetni: ezekkel mindazáltal az ilyen egyenesszívűeket mindekkoráig elszánt hazafiúságuktól el nem idegenítette. Úgy tudjuk, hogy hűségökben tovább is megmaradván, jó Istenünk segedelme által igaz hadakozásunknak csendes révpartra menetelét buzgó lélekkel várják.» Pár nap mulva — december 4-én — a lengyel királyhoz küldött követének adott utasításokban elmondta, hogy ő a hazát utolsó lehelletéig teljes lelkéből és minden erejével fogja védeni; de ha a megmagyarázhatatlan isteni gondviselés következtében mégis ki kellene bujdosnia, erősen reméli, hogy a lengyel király őt védelmébe fogadja s megengedi, hogy lengyel indigenátusi jogait gyakorolja. Világosan látja, hogy a bécsi udvar a nemzet leigázására törekszik; s nagy keserűséggel tölti el, hogy a nemzet már lehetetlennek tartja az ellenállást, sőt némelyek a németek barbár eljárásától félve, önkéntes számkivetésbe mennek ahelyett, hogy férfiasan küzdenének. Egyébiránt az 1709. évi száműzetést legalább is két okból tarthatta semmisnek. Először azért, mert utóbb a király teljeshatalmú biztosa, gróf Pálffy, mint hadviselő féllal bocsátkozott vele alkudozásokba; s másodsor azért, mert, mint már bujdosó, 1711 május 28-án Pálffyhoz írt levelében megjegyyezte, — «a pozsonyi országgyűlés legitime nem konkludáltatván, tollálatott az ellene s a vele egyetértők ellen nem szintén törvényes okból promulgáltatott proscriptio és annak végzése.»

Negyedlízben a fejedelmet maguk a magyar és az erdélyi tanácsurak tették bujdosóvá 1711 februárius 14-én azzal a határozatukkal, hogy nem mentik föl a szövetségre és a fejedelemségre tett esküje alól. Inkább bujdosások, nyomoruságok közt keresse a nemzet boldogulását, melyben hisz; s ők törhetetlen hűséggel követik idegen földekre, tengerekre. Egy hét mulva követték is sokan úgy, a hogy kívánta: tiszta, tökéletes lelkiösmerettel; inkább Istenbe vetvén reménységöket, mintsem hitszegéssel mocskolják be magu-

kat. Ez a fejedelemnek olyan végső elhatározása volt, melytől — saját nyilatkozata szerint — csak a halál választja el; s nincs oly nyomoruság, rabság, a mely elméjében habozást okozzon. Az igaz ember odamegy, a hova végzete hívja. Őt, ki Lengyelországban egyszer már megösmerte a hontalanság keserűségét, ugyanerre a földre száműzetésbe hitta ugyanakkor, mikor Bécsben mindenki hitte, hogy a kínált kegyelmet elfogadja; mert hiszen az ő hűségesküje nélkül a kiegyezés a teljeshatalmú császári biztos, Pálffy szerint sem történhetik meg.

Mégis a nélkül történt meg. A szatmári béke első pontja Rákóczi Ferencz «uram» életének és jószágainak kegyelmet és szolgálival, udvarával az országban való maradásra engedelmet adott, ha azt elfogadja és három hét alatt a hűségesküt leteszi. Sőt a szatmári csonka országgyűlés arra a kérdésre, mi történjék azokkal, a kik a kegyelmet el nem fogadják, vagy a békét megháborítják, egy szóval kiáltotta, hogy azok számkivetettek legyenek! De a fejedelem, ki időközben a király haláláról értesült, kijelentette, hogy mindaddig, míg új királyt nem választanak, ő azt a jégen épült békességet meg nem erősíti; de ha Isten törvényesen megválasztott királyt ad az országnak, hadaival szabad és törvényes országgyűlésen leteheti a hűségesküt. Nyolcz eszten-deig harczolt a szabad királyválasztás fenntartása mellett s 1704 július 20-án még Károlyi Sándor is úgy nyilatkozott, hogy mivel a német nem akar lemondani az örökös királyságról s nem akarja a szabad királyválasztást megengedni, minden dolga bolondság; «mi pedig vagy élünk, vagy halunk, csak bujdosunk.» Valóban ez volt a negyedik bujdosás egyik oka. A másik kétségtelenül Erdély függetlensége, melytől Magyarország alkotmányának biztosítását is remélte. Vallomásaiban megírta, hogy Erdélyről le nem mondhatván, előre látta az állandó számkivetettség nyomorúságait. S mégis el kellett szánnia rá magát, mert halálával vagy fogságával a nemzet ügyének s reményének véget vetne. Kibujdosásával nem; sőt mivel a nép kegyében mindvégig részesült, nyilvánvalónak tartotta, hogy ez a nép mindig megőrzi szívében az ő emlékét.

Most 1711-ben az országból távozásakor — saját szavai szerint — lelkiösmerete és lelkiállapota olyan volt, mint mikor bejött; mint bűnös magánember jött be s mint vétkekes fejedelem tért vissza Lengyelországba. Nem az ország elhagyása, nem a hazájából való számkivetettség, hanem az bántotta és szomorította, hogy vagyontalanul bujdosván ki, nem biztosíthatta a vele bujdosók megelhetését. Esküjük alól nem menthette föl őket, de abban sem gátolt senkit, hogy a mindnyájokra váró nyomoruságok elől visszatérjen a hazájába vagy idegen országban vállaljon szolgálatot. Irgalmat csak önmagával szemben nem gyakorolt. «Keresse bár föl kegyelmed a világnak mind a négy szegletét, — írta 1711 márczius 12-én F'orgáchnak, — csak édes hazánknak használhassunk, abban is ellentartó nem leszek; s ha a veszedelemre sietni kíván: látja Isten, szánom, de nem tartóztathatom kegyelmedet. Könnyű a falu nevében pengetni a harangot, a mint kegyelmed is írja: de a pengetésnek a haszna csak attól függ, a kitől én is várom consolatiomat.» «Jobb — írta viszont Károlynak — hitünket, lelkünket Istenünknek, becsületünket a világnak s azzal életünket, míg az igazlátó Istennek tetszik, hazánknak megtartanunk velünk confoederált potentiák és az igazságszerető hatalmasságoknak árnyékában mint a hóval fedett vesszőszál várunk újulásunkat tavaszunkon, mintsem gyalázatosan s veszedelmesen magunkat eltemetnünk s az örökös kárhozatra utaztatnunk lelkünket.» Ezt ugyanakkor mondta, mikor megjósolta, hogy az országgyűlésen proscribálni fogják őket. Nyilatkozata tehát nem tartozik azon phrasisok közé, melyek szép dolgok ugyan, de nem pótolják az igazságot.

Tíz hónap múlva (1711 november 11-én) Esterházy Antal figyelmeztette a bujdosó fejedelmet, hogy unják már az idegen földön való lakást; s mivel Károlyt német-római császárnak választották (s így a kétséges spanyol királyság helyett ezzel együtt a magyar királyságot tartja meg, az örökösödés rendje tehát nem szakad meg, mint hitték), jó volna ügyük állapotát is rendezni; de ezt a fejedelem bölcs ítéletére bízta. A fejedelem Lengyelországba azért jött ki, hogy Péter czárral 1707 szeptember 15-én kötött s Rákóczi

által október 10-én, a czár által pedig deczember 21-én ratifikált szövetsége értelmében a czártól segítséget kérjen. Mivel azonban a czár törökországi veresége ezt a segítséget lehetetlenné tette, a fejedelem 1711 deczember 11-én megírta XIV. Lajos francia királynak, hogy ha hazája szabadságát törvényes országgyűlés meg nem állapítja s fejedelemségét vagy annak hasonló értékét meg nem kapja, később az ő védelme alatt hazáján kívül bujdosni, mint nemzete rabságát elismerni. Ugyanakkor magára vállalta a vele bujdosók tartását. De mivel remélhető boldogulásuk nem a bujdosók számától függ, a nemes ifjak társaságának feloszlását nem ellenezte. Senkit sem kívánt maga mellől elűzni, senkit sem akart bajba keverni. Majd elválik, hadakozáshoz készüljenek-e, vagy bujdosó nyugalomban várják-e Isten kegyelmét.

Szó volt különben arról is, hogy Rákóczit és társait meghívják az első örökös király (III. Károly) koronázó ünnepére. A hirlapok tele voltak ezzel a hírrel; de Bercsényi már 1712 januárius 23-án helyesen gyanította, hogy Rákóczi épp úgy nem kap idézést a hűségeskü letételére, mint annak idején Thököly sem kapott I. József megkoronázásakor. Vagy csak olyan tessék-lássék idézés lesz az, a miről tudni sem fog. Az utrechti congressuson vagy máshol a keresztyén fejedelmek, ha akarják, e nélkül vagy egy újabb proscriptio ellenére is pártját foghatják. Ha az országgyűlés kimondja is a száműzetést, csak annyit fog érni a leigázott ország szava, mint a bajor választófejedelemre kimondott birodalmi átok. De hiszen «már mi is proskribáltuk vala őket s ők is minket!»

Az *ötödik* proscriptio valóban készült, holott egyidőben maguk a pozsonyi rendek is hitték, hogy a hatalmak közbenjárására Rákóczi bejön az országgyűlésre, miben az utrechti congressus elnapolása után többé senki sem bízhatott. 1712 július 30-án készen volt már az a törvényjavaslat, a mely Rákóczit, Bercsényit, Forgáchot, Esterházy Antalt és Vay Ádámot rebelliseknek nyilvánította, s mivel a meghatározott hat héten belül nem jelentkeztek, a kegyemből végképen kizárta és száműzte. «Isten és nem a né-

metek kegyelmébe vetettük reménységünket», — írta Bercsényi augusztus 17-én a fejedelemnek, mikor a dologról értesült. A porosz közbenjárásra Seylern császári minister azt felelte, hogy az uralkodóház Rákóczinak köszönheti Spanyolország elvesztését, nemcsak nem teljesíthetik tehát kívánságait, hanem még száműzetésbe is küldik.

Rákóczi XIV. Lajos udvarába ezek után abban a reményben ment, hogy hazáját így könnyebben bevétetheti az általános békébe, s bujdosó társairól könnyebben gondoskodhatik. Nem az udvar fénye vonzotta. Mindjárt Párizsba érkezésekor (1713 januárius 28.) feltette magában, hogy csak annyit költ, a mennyit a király kegydíjához képest költhet, állása méltóságát megőrzi, a kicsapongó ifjak társaságától és az asszonyi kalandoktól óvakodik; a hercegekkel és főurakkal csak tekintélyének megfelelő módon barátkozik. Udvarias akart lenni könnyelműség nélkül, s komoly, de nagyképűség nélkül, aszerint, a mint fejedelem vagy sárosi gróf gyanánt jelenik meg; sőt tudta, hogy a király előtt az udvaroncok álarczát is viselnie kell. Tudta, maga mondta, hogy ezzel színpadra lépett, mint vele együtt abban az udvarban egy másik trónkövetelő, Miksa Emánuel bajor választófejedelem, a ki vele együtt leste a béketárgyalások végét. Ennek a száműzöttnek a béke valóban visszaadta hazáját. Ő maga «atyjának», XIV. Lajosnak halála idejében tudta meg, hogy III. Károly 1715 június 10-én szentesítette az 1715 : XLIX. törvényczikket, melylyel őt, Bercsényit és társaikat mint törvényes királyuk és hazájuk nyilvános ellenségeit és mint árulókat s az igaz szabadság felforgatóit összesen és egyenként törvényesen száműzte, törvényes büntetésök kiszabása végett őket mindenütt üldözni, elfogni rendelte s a királyi kincstár részére összes ingó és ingatlan javaikat elkobozta.

Törvény lett tehát a három esztendeje készen álló javaslatból. Elkezdődött Rákóczi *öket* és legkeservesebb száműzetése; az egyetlen, a melyre tételes törvény kárhöz-tatta. A fejedelem, kit hazája számkivetett, önmagát Grosboisba száműzte. Egy pillanatig sem élt a regens udvarában, csak néha látogatott el oda. Hiszen — mondotta ő maga —

ha fejedelem korában is óhajtotta a magányt, mostan mi téríthetné el attól? A közügy gondja nem, mert számkivetették. Olyan lett, mint Ádám, a kit a Teremtő kiűzött hazájából, hogy idegen földön vándoroljon, míg földdé nem lesz, a melyből vétetett. A számkivetettek Ádám büntetése súlyát hordozzák testökben. De nem panaszkodott azok miatt, a mikkel Isten meglátogatta, mert a boldogtalanság nem nagyobb a világi élet boldogságánál. Istent arra kérte: «Tégy rám keresztet, a minőket akarsz, mert szereted azokat, a kiket ostromozol, s a béketűrésben hasonlókká teszed elsőszülött fiadhoz, a kinek ők sokban mintha testvérei volnának.»

Bujdosótársait valóban testvéreinek tekintette, kivált azóta, hogy a spanyol szövetségben s a török segítségben csalódva, 1718 augusztusában a törökök bekebelezték. Mint vélte, számkivetésbe küldték ezzel, hogy a bécsi udvarnak kedvében járjanak. Nem hitte — szólt keserűen a kajmakámhoz, — hogy száműzetést érdemel azért, mert a szultán oly ünnepies meghívásának eleget tett.

A *hatodik* száműzetéssel — a minek újabb bujdosását nevezte — életének utolsó és legszomorúbb korszaka kezdődött el, a melyben diplomatai fáradozásaitól sikert többé alig remélhetett. Üldözői — mint maga följegyezte — gyalázzák, vádolják, méltatlanságokkal illetik, rágalmazzák, halálra keresik és messze földnek pogány vidékeire akarják üzni. De megbocsátott nekik: nem tudják, mit cselekesznek. Szerfölött gyarlók ahhoz, hogy mindezzel ártsanak neki. Nem csüggedett, mert bujdosótársainak szomorú sorsát nem tudta elválasztani hazája iránt vállalt kötelességeitől.

«Te tudod, Uram — szólt Vallomásaiban — hogy engem egy nagy nyáj pásztorává tettél; de méltán, igazán és jogosan vettél el tőlem, mert nem örködtem eléggé s éjjel őrt nem álltam. Mégsem menttetél föl a pásztorság alól annyira, hogy őrizetemre ne maradjon meg egy kis nyáj, mely legelőiről olyan régóta elűzve, legelőit hol itten, hol ottan keresi.» Vajjon az apró hibák, tévedések, emberi gyarlóságok, politikai kudarcok jutnak-e eszünkbe, mikor Istent hívja bizonyosággal, hogy ellenség üldözi őket, nincs

nyugalma lelköknek? Örökségöket idegenek ragadták el, fiaik elárvultak, nevök gyalázatos lett. Inség, szegénység s azonfelül atyafiaik eltartásának a gondja nehezedik reájok, pedig mindennapi kenyeröket is a hitetlenektől kapják, a kik gyűlölik őket. Bajok alatt roskadozva, a fájdalom kenyeréből élnek, napjaik keserúségek közt telnek, s ellenségeik még ezzel sem érik be, üldözik őket, sőt életökre is törnek. Életét, mint hajdan, mostan is szívesen koczkáztatná értök. Hibáztak mindnyájan, s eltávolodtak Istentől, azért görnyednek most járomban, azért uralkodik rajtuk idegen. Nem tudják, meddig tart jogos büntetésök, Isten mikor könyörül meg rajtuk s mindenkorra elveszi-e tőlük örökségöket, a melyért mint számkivetettek sóhajtoznak.

Volt idő, mikor ő, mint apái minden kincsének örököse és birtokosa, barátok és hizelkedők nagy seregétől körülvéve, emelt fővel járkált a hazában s nem gondolt Jézusra, ki mindentől megfosztva, halálra keresve, minden gyűlöletes üldözésnek kitéve, alázatosan, béketűrően mint számkivetett bujdosott s nem talált lelkének nyugodalmat, nem talált helyet, a hová fejét lehajtsa. Most már ő maga is számkivetett. Fejedelemségétől, alattvalóitól megfosztották, pedig Isten színe és szentjei előtt esküdött meg, hogy sohasem hagyja el őket. S íme, saját fiai is árvák és koldusok. De hogyan lehetne őt magát azzal vádolni, hogy bujdosótársaival szemben is csak fejedelem akart maradni? 1719 karácsonyan áldozatul ajánlotta magát mindnyájokért. Isten csak őt sújtsa, ostorozza, büntesse, társait azonban kímélje. Engedje meg, hogy őt, mint vezetőjüket kövessék s őket Istenhez vezesse. «Íme, Uram, ez az én viszonyom a külvilághoz» — tette hozzá, mert valóban érezte, hogy bárhogyan vágyakozik vissza a közéletbe, az ő világa most csak a bujdosók rodostói szűk tanyája, sőt hogy Európában már egy talpalatnyi földje sincs, hol a bécsi udvar üldözései elől biztonságban lehetne.

Tudta és ösmerte Isten igazságát, melylyel őt hazájából számkivetette. Talán önzés, hogy állapota nyomorúságaiból menekedni akar; éppen azért Istent nem is arra kérte, hogy szabadítsa meg, hanem csak arra, hogy a mit

tesz, az ő akarata szerint tehesse. Magány után epedt: Franciaországba vágyott vissza. Törökországban maradni félt, mert ott halál, kiadatás, vagy újabb számkivetés várhatott reá, a cár udvarába menni borzadt, a háborút utálta s Erdélyt a szolgaságból ily áron kiszabadítani nem óhajtotta. Béketűrèssel várta tehát Isten parancsát. Hiszen azért van a siralomvölgyében és a számkivetés állapotában, hogy keseregjen. Nem áltatta magát. Tudta, hogy keveset érhet el olyan emlékiratokkal, a melyeket három hónap múlva megkapott hírek hatása alatt készít, s a mik csak újabb három hónap múlva érnek rendeltetésök helyére, a mikor a dolgot — félesztendő alatt — már talán el is felejtették.*

Miért irogatott mégis? Azért, mert — saját szavaiként — a szellemi munkásság és a magány többet ér a világi életnél. Szomorú tapasztalatból tudta — írta ugyanakkor, 1723 januárius 22-én, — hogy a szellemi és testi halálon kívül van még egy: a politikai halál. Azonban Európa ügyei nagyszerű álmokba ringatják őt s ő, a kinek semmije sincs ezen a világon, a mi itt maraszsa s a ki önmagára nézve is fölösleges, mégis inkább akar élni, mint meghalni. Mi lehetne nagyobb boldogság annál, hogy éljünk az idővel, de úgy, hogy ez meg ne rontsa kedvünket és szívünk ne törődjék a múlttal? De csak a múlttal törődött-e az a fejedelem, a ki fiai számára 1725 januárius 15-én elkészített végrendeletében megírta, hogy örökre érvényes az aranybulla záradéka, mely szerint a törvénysértő király ellen alattvalói a felségsértés büne nélkül fölkelhetnek? S a hazáról, a szabadságról, melynek hőse volt, megfeledkezett-e, a ki szerint dicsőségére válik fiainak, hogy olyan nemzet-hez tartoznak, a melynek első királya a szabadságot a szeretet valódi törvényére alapította?

* Ha mosolyt érdemel Rákóczi, ki maga is elösmerte, hogy rodostói magányában nem foglalkozhatik európai ügyekkel, vajjon mit érdemelnek ugyanakkor az ő egykori ügyvivőjének. Klementnek porében érdekelt hatalmak, melyek a porosz-svéd-orosz hármasszövetség költött tervének annyira felültek, hogy majdnem európai háború tört ki, holott értesüléseiknek ők már csakugyan utána nézhetek volna!?

Élete végén Rákóczinak is, mint 1732 október 27-én kelt végrendeletében mondja, egyetlen érzése a szeretet azok (a bujdosók) iránt, a kiket oly szánalomraméltó helyzetben hagy itt. Hiszen bennök látta a hazát, a melyért mindenét feláldozta! Bölcsőjétől fogva játékszere volt a szerencse legkegyetlenebb változásainak. A legnagyobb gyűlölettel üldözték, a legiszonyúbban rágalmazták, a keresztén fejedelmek birodalmából kizárták s a törökök kenyerére szorították. S ő megvált a világ minden gyönyörétől, lemondott minden hiú gondolatról. Most, végrendelete megírásakor sem világi tekintetek és nem állami érdekek vezették, mint a fejedelmeket rendesen, azért nem figyelmeztetett senkit azokra az okokra, a mik emlékezetét érdekessé tehetnék. Azonban soha, még életének utolsó napjaiban sem tagadta meg azokat az eszményeket, a melyek valaha tette szőlítetták. Halála előtt három hónappal a hatalmakat újból Magyarország felszabadítására buzdította. Azt akarta, hogy az akkor folyt lengyel-francia-osztrák háborúban Magyarország területén támadják meg a császárt. Ilyen támadás kevésbe került volna «a multkor» s elmulasztása gyászos lett a nemzetre és Rákóczira nézve. Bizonyos — úgymond, — hogy a nemzet hangulata ma is olyan, mint akkor volt. Sérelmeiket az első pillanatban elpalástolták, azonban a pozserováci béke után mindent a régi lábra állítottak. Ő maga most is csakúgy lelkesedik hazájáért s még köti esküje, hogy fenntartsa fejedelemsége (Erdély) szabadságát és jogát. Ősire hivatkozott, kik hajdan szintén erős oszlopai és támaszai voltak a nemzet szabadságainak, s megróttá azokat, kik jobban szeretnek élni a szabadságért, mint életüket kockáztatni érte. «Vannak dolgok — fejezte be utolsó, ösmert emlékiratát — a mikben Magyarországnban ő is tehetne valamit, ha nem volna úgy elhagyatva, a hogy van.»

Hívei hiában kérték az Istent, hogy «tartsa meg ezt a nagy embert, a kit ellenségei is nagynak tartanak»: három hónap múlva Rodostóban már koporsóba tették. De a kinek sírja körül legenda támad, sohasem hal meg egészen. A fejedelem halálában nemcsak a rodostói magyarok nem

hittek, hanem az otthoniak sem. Az elégedetlenek szent-andrási gyűlése, a rodostói temetés után tizenkét nappal, már fegyverre hita a népet. Hűséget esküdtek Rákóczinak, mert «igaz kuruczvilág van s ők is igaz kuruczok». Igaz, hogy mire Rákóczit édesanyja mellé tették a konstantinápolyi sirba, a fölkelők már a budai csonkatoronyban megvasalva «fujták a bánatos magyar nótákat»; az is igaz, hogy három esztendő múlva Rákóczi számkivetett fia, József, áldozata lett egy második felszabadító kísérletnek; de az is igaz, hogy a beregi ruthének még mindig imádkoztak régi jó urukért, Rákóczi Ferenczért, hogy térjen vissza hozzájuk a maga személyében. Hiszen ha hat esztendővel tovább él, nem írhatják meg róla, hogy «pályafutása a hullámé, mely kicsapván, tétlen tespedéssel feneklik meg a parton», mert hiszen akkor teljesedhetett volna életének a célja: Magyarország önállóságát egész Európa elősmerte volna. Így azonban a csüggedés olykor még az ő rodostói árváin is erőt vett. A hogy 1738 december 15-én Mikes írta, Isten őket például állította az egész nemzet elé. Boldogok azok, kik tanulni fognak rajtuk, kik az országgal együtt tartanak és a kik fűsthöz hasonló okból el nem hagyják nemzetüket és örökségüket. Adja Isten, hogy őket soha senki se kövesse s irtózva halljon beszélni az ő hosszas bujdosásukról.

Én azonban éreztem még egy bujdosónak, Rákóczi után a legnagyobbnak, áldókezét a fejemen s hallottam azt az intelmét, hogy hazánk iránt nem teljesíthetek szentebb kötelességet, mint ha a hazaszeretet érzetét csepegtetem olvasóim, tanítványaim szívébe. Tudom, a szabadságharcz történetének előszavában meg is írtam, hogy közszellem, melyet a hazaszeretet ébreszt és történelmi kritika, melyet a tudomány követel, gyakran járnak különböző úton; de egyiknek célja sem lehet az, hogy a másikat elnyomja.

A történelmi kritika nemesak jog, de kötelesség is, és Rákóczival szemben ezt a kritikát senki sem gyakorolta kérelhetetlenebb módon, mint ő maga. Vallomásainak alapjául saját lelke világát vette, azt a belső forrongást, a mely jóra vagy rosszra, nagy tettekre, vagy kicsinysegekre, nagyra-vágyásra vagy Istenben való megnyugvásra készítette. Nincs

közéletünknek egyetlen nagysága sem, a kinek lelki élete ilyen világosan és ilyen érthetően állana előttünk. Száraz történeti adatok alapján a legnagyobb ellenmondásokat találhatni a fejedelem életében és tetteiben, de ezek az ellenmondások többnyire eltűnnek, vagy enyhülnek, mihelyt ezt a hatalmas lélektani tanulmányt olvassuk. Valóban úgy kell olvasnunk, a hogy ő maga kívánja: a szellem és nem az írás fölött elmélkedve. Nem közönséges értelemben vett önéletrajzot, nem történeti munkát, hanem lélektani megfigyeléseken alapuló erkölcsi elmélkedéseket, lelki életrajzot akart írni.

Elég eseményről írhatott volna, de csak saját ügyeiről akart beszámolni, mégsem a maga dicsőségére s nem történetet, nem is a világ fiainak és nem az élvezetek hajhászóinak írt. Mert műve feladatának nem a külső, hanem a belső dolgok leírását tekintette.

Mindezt — a hogy megjegyezte — mesének tartják valamikor azok, kik a világ szellemében olvassák és saját-ságosnak vélhetik, hogy Isten oktatását és tollbamondását követve, egyéni felfogását feláldozza. De művének minden theologiai és philosophiai fejtegetéseknél nagyobb érdeme, hogy saját személyes körülményeinek lélektani magyarázataival tette érthetőkké politikai törekvéseit, nemzeti vágyakozásait. Ezzel pedig nemcsak önmagának, hanem nemzetének is tartozott, mert emlékirataiban maga mondta, hogy durvák a vonások, feketék a színek, a melyekkel az osztrákok a magyart festik, fölötte éles a véső, a melylyel történeti emlékeit vésik. Vallomásaiban pedig arra figyelmeztetett, hogy kevesen tudják azokat a dolgokat, a miket előadott, ámbár sokan fecsegnek róluk; az igazság feltárása és az események összefüggésének megértése végett mégis hasznosnak tartotta azok elmondását. Nem történetet akart írni, hanem lelkiösmeretéről számot adni.

Megjósolta, hogy az utókor kevés ügyességet és előre-látást fog találni a külfölddel vitt alkudozásaiban s azok nagyrésztét határozatlannak, vagy nagyon szétágazóan ítéli, ha figyelembe nem veszi az idők körülményeit és azt, milyen szelleműek voltak azok a fejedelmek, a kikkel alku-

doznia kellett. De hozzá tette, hogy az utókor minden-
esetre csak Istentől tanulhatja meg, miként kell az igazat
a hamistól megkülönböztetni.

Későbbi történetírói közt volt olyan, a ki — mint ő
maga szinte megjövendölte — dicsőítésekkel talán hössé
magasztalta őt; volt olyan, ki — az ő tanácsához híven —
az igazságban nyomon követte az igazságot; de ne akadjon
soha senki, a ki — mitől Rákóczi leginkább tartott —
«igen gyakran a legigazibb dolgokat is kétségbe vonja és a
kétségeket igazaknak állítja», mert hiszen «a nagy idő
lekoptatja a világi erények színeit és színöket veszve,
azok bünöknek látszanak». De az ezzel járó hetedik és leg-
borzasztóbb száműzetés: az, hogy a nemzet szeretetét elve-
szitse, Rákóczit sohasem érheti. Mert a történelmi kritika
is igazolja a nemzeti érzést és Rákóczinak azt a mondását,
hogy «a szentéletű fejedelmek emléke mindig él és állandó
dicsőítésben részesül».

MÁRKI SÁNDOR.